

Iker Lamariano Garagarza

MARIA KRISTINA KOLONIA ETA GIPUZKOAKO ETXE MERKEAK

OHARRA

Lehenik eta behin nire eskerrik beroenak “Altza, hautsa kenduz” biurtekari honen 12garren alean nire ekarpena argitaratzeko gonbidapenagatik. Idaztera noana, ez da espreski Altzaren historiari buruz. Hala ere, baliteke bertako biztanleei interesgarria suertatzea, honek, Maria Kristina Koloniaren kontestuari buruz zerbait gehixeago jakiteko aukera ematen badu.

Izan ere, lan originala “Gipuzkoako Etxe Merkeen adibide bat: Azkoitiko San Martin auzoa” izenburua duen Master Amaierako Lana da. Bertan, Azkoitiko Etxe Merkeak dira lan guztiaren protagonista. Hala ere, honek Gipuzkoako Etxe Merkeen kontestua lantzea eskatzen zuen eta hor da Maria Kristinaren kasutik pasatzen garen momentua. Ea aurrerago norbait Altzako Etxe Merkeez ikerketa sakonago bat egitera animatzeko balio duen!

Altzako Maria Kristina auzoa, Etxe Merkeak
Iturria: Kutxateka

Besterik gabe, industrializazioak hirietara ekarri zituen langileen masifikazioari eta etxebizitza faltari Miguel Primo de Riveraren diktadurak (erregimenaren interesean eta langile mugimendua apaltzearen) eman zion soluzioaz eta gure inguruan izandako arrakastaz gehiago jakin nahi baduzu, segi irakurtzen!

1. SARRERA

*«...como quien exhibe un monumento valioso,
que en si no encierra valor histórico ni riqueza artística,
pero que lleva en su entraña la vida feliz de un centenar de familias,
y por ello representa un valor espiritual y material incalculable.»*

(Jose de Posse, 1931)

SARRERA

Halaxe zihoen Jose de Posse y Villelgak Azkoitiko San Martin auzoaren prozesua azaltzen duen La Casa Propia¹ liburuan. Ez omen zuten etxe hauek inongo balio historikorik ez eta aberastasun artistikorik ere. Ziur aski, beste modu batera balioztatuko ziren orduan eraikinak eta, orokorrean, gizakiaren sorkuntzak, artistikoak eta ez hain artistikoak. Baina bi kontzeptuak esaldi berean sartu zituen: artistikotasuna eta historikotasuna. Eraikin batek historikoa izateko ederra izan beharko balu bezala.

Baina lan honetan aztertzen dugun sorkuntzak bi balore hauek ba ote dituen ala ez erabakitzeke, aurretik, garbi eduki beharko genituzkeen kontzeptuak dira. Alde batetik, artistikoa den ala ez definitzea guztiz gai subjektiboa da. Baina, honetaz gain, duen karga artistikoa neurtzeko, lehenik, garaian ziren korronte estetiko-estilistikoei begiratu behar diegu eta, honen barruan, sortzaileak, arkitektoa kasu honetan, sortzean duen trebezia edo originaltasun maila. Ezin aipatu gabe gelditu ere horrelako egitasmo batek zituen muga monetarioen barruan lortutako sorkuntzak dituen merezimenduak.

Bestetik, historikotasunarena daukagu. Eraikin bat historikoa den ala ez esateko, ezinbesteko baldintza dugu honek denboran zehar eginiko bidaia. Hau da, eraikinak iraganekoa izan behar du, historian zehar bidaiatua izan behar du. Gainera, gaur egun ditugun balio estetiko, sozial edota funtzionalengatik ezberdinak izan behar dira bere baitan. Hau da, eraikinak bere garaiko balio horien guztien (edo batzuen) isla izan behar du. Hori baita historiko egiten duena. Lekuko bat da. Gaur egun, gu guztioi eraikinaren sorkuntza garaian arnasten zen gizartearen giro hura nolakoa zen kontatzeko, oraindik bizirik dirauena. Dokumentu historikoa balitz bezalaxe. Beraz, Posseren hitzak zehatz-mehatz hartuta, arrazoa eman geniezaioke San Martineko etxetxo haiek balio historikorik ez zutela zihoenean, orduan bertan eraiki baitzituzten. Baina, inplizituki, inoiz edukiko ez zutela esan nahiko zuen arren, gaur esan dezakegu badutela, lehen azaldutako arrazoiengatik.

Ildo horretan, ikerlan hau egin bitartean, laurogeita bost urte pasatu dira jadanik etxetxo haiek eraiki zirela. San Martineko eta Maria Kristinako Etxe Merkeetan erreparatzean, badakigu, orainaldiko pertsona askoren aterpe badira ere, garai zaharrago bati

¹ POSSE, José de: La casa propia. El ejemplo de un pueblo. Bilbo: La Editorial Vizcaína. 1931.

dagozkion balioen ostatu izan direla. Beraien alde estetikoak ere ez da inondik ere gurekiko garaikidea, beste garai batetan jorratutakoa da eta. Urbanizazioaren aldetik ere, Etxe Merkeen auzoak “lorategi-hiri” deituriko dentsitate baxuko auzo mota honen hedapenaren hastapenetara eramaten gaitu. Bere balio sozialaz eta politikoaz, zer esanik ez. Maria Kristina bezalako Etxe Merkeen auzo guztiek jatorri bera dute: industrializazioa, eskulangileen masifikazioa, etxebizitza gabezia eta, azkenik, arazo hau zuzentzeko Gobernuak eginiko erreformak. Etxe hauek lurralde guztietan momentu jakin batean gertatutako arazo bati emandako soluzio sozial bati erantzuten die. Orduan, leku askotan eman zen Etxe Merkeen fenomeno bati. Herrian eta komunikabideetan sekulako oihartzuna izan zuen ekimen multzoa izan zen. Bere balore historikoa, finean, momentu historiko jakin baten parte izatean datza.

Eta eraikin multzo hauek historikoak diren heinean, ondare historikotzat tratatu behar ditugu.

Batzuek, arrazoi hauei jarraiki ia guztia ondarea dela esan dezakete, horrek dakarren irrealtasuna salatuz. Baina historian zehar gauzatu diren sorkuntza guztiek ez dituzte berezitasun berak, ez eta ere maila berean. Eta, azken finean, gaur egungo gizarteari dagokio zenbateraino aintzakotzat hartu. Gizakiaren ondarea, honek bere bizitza gauzatzeko garatu behar izan dituen soluzioen arrastoa da. Ez da kasualitatea hitz hau, historikoki, herentziaren kontzeptuarekin oso lotua egon izana, gure aurrekoek, beraien lorpenak guk gozatu eta balora ditzagun utzi baitizkigute. Historiako liburuek baino informazio gutxiago izan badezakete ere, hauek dira zilegitasun osoz irakur daitzkeen dokumentu bakarrak. Ez dute gezurrik esaten, ez dute manipulatu. Bere interpretazioan izaten dira lanak.

2. TESTUINGURU HISTORIKOA

*«Egunen batean ingudea, ingude izateaz nazkaturik,
mailua izatera pasako da.»
(Mijaíl Bakunin, 1814 - 1876)*

INDUSTRIALIZAZIOA

XVIII. mendearen erdialdetik XIX.aren hasiera bitartean, Britainia Handira sistema eta baliabide produktiboetan aldaketa sakonak iritsi ziren, fenomeno sozio-ekonomiko itzela ekarriz, gaur egun Industria Iraultza izenez ezagutzen duguna, hain zuzen.

Lurrinezko makinak eta ehungintzarako Spinning Jenny makinak burdinaren eta ehunen industrian izugarritzko iraultza ekarri zuen, produkzioa izugarri haziz denbora berdinean eta langile kopuru berdinarekin.

Txanpon eta Tinbrearen Fabrika Nazionaleko Watt-en Lurrinezko makina.

Iturria:http://es.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1quina_de_vapor

Sistema produktiboei dagokienez, hauek ere aldaketa sakon bat jasan zuten: seriean produzitzen hasi ziren. Prozesu produktibo konplexu bat, simple askotan banatzen zen, langileen kualifikazioa, jadanik, ez zelarik hain beharrezkoa, eta hauek enpresarentzat merkeagoak ziren, produkzioak ere, epe berdinean, gora egiten zuen bitartean. Geroxeago, fordismoarekin, muntaia katea eta zinta garraiatzailea ezarri ziren produkzioa gehiago haziz eta prezioak gehiago jaitsiz. Hau gaur egun hein batean mantentzen den metodoa dugu.

Ezin trenaren asmakuntza aipatu gabe utzi, hau izan baitzen lur garraiorako, ordura arte ozeanoetarako itsasontziak izan zirena. Honek, industriren produktuak eremu zabalgago batean azkarrago zabaltzeko erraztasuna ekarri zuen. Baita pertsonen garraiorako ere.

Produkzioaren gorakada handiak, negozio aukera handiak ekarri zien enpresaburuei. Landa eremuetatik aukera gehiagoko tokietara lehendabiziko exodo handia izan zen. Honek paisaia ere eragin handia izan zuen, hiri eta herrietako biztanleria eta lurzoru urbanizatua haziz.

Gainera, estatu espainiarrak Lehen Mundu Gerran parte ez hartzeko erabakiak industriari beste herrialdeei konpetentzia handia egitea ahalbidetu zion esportazioetan. Hala ere, elikagaien eta etxebizitzaren eraikuntzaren garestitzea ere ekarri zuen.

Langileen adimenean ere gauzak ulertzeko eran aldaketak izango dira. Lehen, baserritarra bere lan-bitartekariaren jabe zen, nahiz eta bizi baldintzen txirotasuna handia izan. Aldaketek bere lana saltzea ekarri zuten eta, honekin batera, bere lana inork erosi ezean, langabezian eta kalean gelditzea. Hona burgesaren eta langilearen arteko botere ezberdintasuna.

Aurrez aurre jarritako bi irudiren sorrera etorriko zen: burges industrialia eta esku-langilearena. Jabetza eta boterearen arteko tartea hain estua izateak ideologia idealistek indarra hartzea eta klase ezberdintasunak eta erregimen politikoa salatzea ekarri zuen. Anarkismoa, sozialismoa... jaiotze berriak ziren.

Prozesu konplexu hau, Industria Iraultza, Europa eta mundu osoan zabalduz joan zen. Baina Gipuzkoan aldaketa askoz ere mantsoagoa izan zen. Industrializazioak beste leku askotan bizi baldintzak era drastikoan aldatzen zituen bitartean, hemen industriaurreko metodoek gehiago iraun zuten. Klase kontzientzien hedapena ere modu progresiboan izan zen. Gipuzkoa oso fededuna zen eta, injustizia hauek guztiak salatzeke, kristautasunaren influentzia handiagoa zen ideologia konkretuena baino.

Industrialdeetako eskulangile behar handia dei efektu bat izan zen egoera tamalgarrin bizi zen hainbat pertsonentzat. Hiri zein herri industrializatuak gero eta jende gehiagoz betetzen joan ziren, aurrez inoiz ikusi gabeko hazkunde demografikoa ekarriz. Hain zen handia langileen pilaketa, non, ahal zuten moduan konpontzen ziren, lantegien inguruan, batere osasungarriak ez ziren txaboletan bizitzeko. Egoera hau hamarkada luze batzuetan luzatu zen, eta gaixotasunak eta izurriteak zabalduz, laster hasiko ziren iskanbilak greba eta borroken bidez, etxebizitza duin eske.

Hau guztiaren aurrean, burgesia etxebizitza gabeziaren inguruko arazoaren larritasunaz ohartu zen. Familiak pairatutako pilaketak langileen erabilgarritasunean eragiten zuen gaixotasunengatik eta beraien bizi-itxaropena larriki murriztu zuelako. Gainera, ez zituzten matxinadak batere atsegin, ideologia berrien zabalkuntza abiadura ikaragarrian mugitzen baitzen. Beraz, Europako beste prozedura batzuetan oinarrituz, kasu askotan, ugazabak eta gobernuak langileentzat etxebizitzak eraikitzen hasi ziren. Beti ere, hauek eskulanaren erabilgarritasuna bermatzearen xedearekin, baina, baita ere, ideologia iraultzaileak baztertuz. Kontrola eta jabetza pribatuaren balioak barneratzea zen arrazoi nagusia, langileen ezinbesteko beharren gainetik.

Gobernuek ere, arazoaren aurrean, zegokien papera bete eta erreformak egin zituzten legedian. Hala nola, Frantzia eta Britainia Handian, pasa zen mendetik, asmo sozialeko legeak aterata zeuden masifikazioa ekiditeko. Langileei errazago egin zitzairen etxebizitza eskuratzea eta ugazabei hauen gauzatzea. Bi kasuetan, lorategi-hiria izan zen nagusitu zen urbanizazio formula, garaiko higienista eta arkitektoen gomendioei jarraiki. Giro honetan iritsi zen, 1911n, estatu espainiarrera, lehenengo Etxe Merkeen legea.

ETXE MERKEEN LEGEAK

Hiru izan ziren estatuan onartu ziren Etxe Merkeen Legeak. Lehenengo Legea Europako adibideei erreparatuz atera zen, 1911. urtean. Ordura arteko gatazkek Gobernu neurriak hartzera bultzatu zuten. Lege honen abantaila nagusia interes baxuko maila gutxi zuten pertsonen bultzatzea zen, etxea ordaintzeko hileroko zama arindu zedin. Baina, urteko, 3.000 pezetako gutxienezko diru-sarrerara edukitzea eskatzen zitzairen. Ekimenak nekez izan zuten arrakastarik, langileen gehiengo oso egoera estuan bizi baitzen. Gipuzkoan lege honi atxikitako bakarria Antiguako Arantzazu auzoa dugu.

Etxe Merkeen bigarren Legea 1921ean izan zen onartua. Honek, berrikuntza modura, etxebizitzaren tipologiaz ere hitz egiten du. Familia bakarreko eta etxebizitza erai-kinak ezberdindu, azalera erabilgarriak mugatu eta lorategi-hiriak bultzatzen ditu. Kooperatibismoa bultzatzen ere saiatzen da. Gipuzkoan, ezagutzen ditugun kasuak guztira zortzi izanik, eraikitze datei kasu eginez, horietatik bi lege honi atxikiak izan zirela pentsa dezakegu. Bat Donostiako Loiolako Etxe Merkeen auzoa eta, bestea, Al- tzako Maria Kristina auzoa. Abantailak, aurreko legearen aldean onak ziren, baina ez zen langilerian behar bezala mamitu.

1923an Miguel Primo de Riveraren diktadura ezarri zen eta boterean mantendu-ko zen 1930 arte. Gauzak horrela, aurretik eztabaidatzen ari zen lege proiektua alde batera utzi eta 1924ko urriaren 10ean **Etxe Merkeen hirugarren Legea** onartu zen. Orokorrean, hau izan zen arrakasta handiena izan zuena. Eduardo Aunósek, Primo de Riveraren Gobernu Lan Ministroak, lege hau erabili zuen bere politika sozialaren ardatz gisa populismoz bustirik eta, bide batez, langileria sisteman sartu eta jabetza pribatuaren logikan sartzeko. Gobernuak sozialistekin izan zuen harremana ona izan

zen zentzu honetan. Anarkistekin, ordea, sekulako errepresioa ezarri zuen. Erreferentzia gisa, Bizkaian eraiki ziren 57 auzoetatik 51, lege honi atxikiak izan ziren. Gipuzkoari dagokionez, berriz, zortitik bost. Etxebizitzaren egoera nabarmenki hobetu bazen ere, asko ziren errekurtsio benetan urriak zituzten langileen kritikak, ezin baitzuten lege honen ezarritako baldintzen barruan sartu. Klase ertainekoek, berriz ezarritako soldataren gehieneko mugaren deuseztapena eskatzen zuten².

Diktadura, lege hauek jendeak Gobernuarengan zuen miresmena handitzen zutela ohartu zen eta ez zuen zalantzarik izan inguruko jende guztia bere alde jartzeko erabiltezan: funtzionarioak, kazetariak, militarrek... Horrela, hurrengo urteetan, klase ertainera (1925), funtzionarioei eta organismo autonomoei (1927) eta militarrei (1928)³ zabaldu zitzaizkien laguntzak Dekretu-Legeen bidez. Berau oso kritikatu izan zen, bertan, Etxe Merkeen benetako izaera galtzeko intentzior eginga zela ikusten zelako. Adibidez, lehen, urteko sarreren gehieneko muga 30.000 pezetatan zegoena, orain 60.000koa izango zen. Hala ere, hurrengo urteetan, Etxe Merkeak ugaritu besterik ez zuten egin.

1930eko uztailaren 21ean, Gipuzkoako Diputazioak, laguntzak emateko **Etxe Merkeentzako Araudia** onartu zuen, estatuak baino abantaila handiagoak ezartzeko. Zerga salbuespenak Gipuzkoara zabaltzearekin batera, hobari propio batzuk finkatu zituen.

1931n Bigarren Errepublikaren etorrerarekin, paradoxa badirudi ere, Etxe Merkeen lege prozedura guztiak gelditu ziren. Honen arrazoia Gobernu berriak Etxe Merkeen inguruko guztia aurreko Gobernu diktatorialarekin lotzea izan zen. Kontrajarria badirudi ere, bere logika izan dezake, neurri hauek guztiak erreformistak zirela, jabetza pribatua sutsuki bultzatzen zutela eta kontrol soziala helburu zutela kontuan izanik. Horrela, jendartea konformismoan murgildu eta sistema kapitalistaren oinarriak mantenduz. Neurri iraultzaileak balira, arazoa estatu kontu bilakatuko litzateke, jabetzan eman gabe eta errenta eta etxebizitza kolektiboa bultzatuko lirateke. Francisco Javier Muñozek bere tesian azaltzen duen bezala⁴, gobernuak lege hauekin laguntza eta mailegu bidez, familia bakarreko etxebizitzaren eraikuntza bultzatzen du inizatiba pribatuari lagunduz eta, beti ere, lurraren balioa errespetatzen, etxebizitzaren kontua estatuaren kontu bezala ekidinez.

Hala ere, aurretik martxan zeuden eskaerek bere bidea jarraitu zuten. Horren adibide izan zen, Gipuzkoan, Iruneko Lapitze auzoa, 1932an eraikia.

GIPUZKOAKO ETXE MERKEAK

Beatriz Herrerasen bere “Las casas baratas en Gipuzkoa”-n⁵ egindako informazio bil-

² DOMINGO Hernández, M^a del Mar: La vivienda Obrera en Bilbao y el Bajo Nervión: Las Casas Baratas, una nueva forma de alojamiento (1911-1936). Girona: Universitat de Girona. 2005. 134. or. “fueron frecuentes las criticas...”

³ DOMINGO Hernández, M^a del Mar. Op. cit. 135. or.

⁴ MUÑOZ Fernández, Francisco Javier: Arquitectura Racionalista de Bilbao (1927-1950). Tradición y modernidad en la época de la máquina. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea. 2011. 378. or.

⁵ HERRERAS Moratinos, Beatriz: Las Casas Baratas en Gipuzkoa. Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 21. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1993. 263-274 orr.

ketan oinarrituz, zazpi izan ziren Gipuzkoan eraikitzea lortu ziren Etxe Merkeen auzoak (azkenik, zortzi lirateke gutxienez, Arrasaten ere izan zen horrelakorik eta) eta lau herri edo hiritan soilik ageri dira metatuak. Zerikusirik ere ez, noski, gure lagun bizkaitarrekin, bertan, berrogeita hamazazpi altxatu baitziren. Baldintzak eta beharrak ez ziren berdinak han eta hemen, noski. Arrazoi nagusia: bertan, industrializazioa askoz ere bortitzago suertatu zela.

Obratu ziren auzoak hiru izan ziren Donostian (Altzan, Antigua eta Loiolan), bi Irunen (Anaka eta Lapitze), bi Azkoitian (San Martin auzoa eta bi etxebizitza eraikin) eta azkenik, Arrasatekoa.⁶

Donostia

Ordena kronologikoari jarraiki, eraikitzen lehena izan zena Donostiako Antigua kokatutako Arantzazu auzoa dugu. Eraiketa lanak 1919an zehar egin ziren. Eginkizun honetarako Sociedad Constructora de Viviendas Económicas Nuestra Señora de Aránzazu sortu zen. Bere lehendakaria Manuel Mercader izan zen. Oraindik auzoko etxe guztiek zutik dira eta, dirudienez, osasuntsu.

Aukeratutako eredu lorategi-hiria izan zen, Etxe Merkeen legeei heldu zitzaie gehiengo bezala. Guztira berrogeita bi etxebizitza altxatu ziren, Erregezainen kaleari perpendikulari zuzenduak. Denak lau ilaretan antolaturik daude, elkarri atxikiak. Etxebizitza guztiek etxabea eta lehen solairua dute. Etxabea, beraien sorreran behintzat, sukalde, komun eta egongela edo jangelaz hornitua zegoen eta lehen solairuan hiru logela zeuden. Etxebizitza bakoitzaren oinplanoak, bere hurrengoaren simetrikoak dira. Ez dute sarrerako lorategirik, orainaldian bederen; bai ordea, atzealdeko baratzetxo edo terraza. Litekeena da hauetako asko eraberrituak izana denboran zehar eta solairu gehiago atera izana, sabaileihoak ireki... Estilo arkitektonikoari dagokionez, elkarri atxikitako etxeetan ohikoa den oinarritzotasuna erakusten dute, langileen barrakoi arruntak bezala. Ez dute formetan ugariak izatea lortu, beraien fatxada nahiko lisoa da. Hala ere, ilarako eraikin hauek dituzten muga barruan, hain monotonoak ez izatea lortzen du arkitektoak. Estilo neoeuskaldunaren ezaugarri nagusietako batez apaintzen ditu beraien teilatupeak: zurezko armazoiaren imitazioa, kolore berdean, fondo guztia txuri kolorekoa izanik. Etxe bakoitzak balkoi bat du lehen solairuan, bi leihoez gain, eta sarrerako ateak binaka estaliak daude teilatutxo batez. Frontoia ere armazoi faltsu batez apaindua dago bi txoritoki-zulo dituelarik erdian.

Etxebizitza hauen erregimena errentakoa zen. Bakoitzarengatik hilero ordaindu beharrekoa 45 eta 47 pezeta artekoa zen, etxearen azaleraren arabera. Adibidez, prezio hauek Azkoitiko San Martin auzoarekin alderatzen baditugu, askoz garestiagoak zirela ondoriozta dezakegu. Hauetan hilero 23,85 pezeta ordaintzen baitzuten eta, gainera, 30 urtetan jabetza lortu zuten. Ezberdintasun honek Etxe Merkeen hiru legeen artekoari erantzuten dio. 1924ko hirugarren legeak baldintza hobeak eskaintzen baitzuten.

⁶ Ikus eranskina: Gipuzkoako Etxe Merkeak

Gaur egun, auzoa guztiz ezkutuan ageri zaigu. Ia mende batean zehar, bere perimetroan egoitza handiak eraiki dira eta ondotik pasatzen den Matia kaleko zaraten aurrean, isiltasun handiko mikroklima atsegina eskaintzen du.

1921ean Altzako Maria Kristina Koloniaren inaugurazioa ospatu zuten. Proiektuaren sustatzailea, 1916an sorturiko Asociación General para la Construcción de Casas Baratas elkarteak izan zen. Urte horretan bertan 4.000 m²-ko lurzorua erosi zuten Herreran, 52 etxetxo eraikitzeko asmoarekin. Proiektuaren diseinatzailea José Gurruchaga arkitektoa izan zen. Finantziatorako, Gipuzkoako Aurrezki Kutxaren 160.000 pezetako maileguaz gozatu ahal izan zuten, %3,5eko interesarekin. Hurrengo urtean, Udaletxeak 6.000 pezetako diru-laguntza ematea adostu zuen, etxe baten balioa hain zuzen eta, hau, lanak bukatzean emango zen. Eraikuntzarako materialen eta eskulanaren garestitzeak, sustatzaileak, proiektua 28 etxetxora murriztera behartu zituen. Azkenik, 1922an, 13 izan ziren guztira eraiki zirenak. Argia aldizkariako 1921eko urriaren 23ko zenbakian, ordurako zortzi etxe eraikiak zirela dio, eta aurreko igandean, irekiera ekitaldian, «Éregin zaía eta Donosti'ko jaun aundi asko»⁷ izan zela bertan.

Hauek ere lorategi-hiriaren patroien jarraitzaile baziren ere, Larratxo Pasealekuarekin paraleloan, lerro bakarrean ordenaturiko etxe batzuen multzoa izatera baino ez ziren iritsi. Hori bai, elkarri atxiki gabeak, honek ematen dituen argiztapen eta aireztatze ahalmenekin, garaiko postulatu higienistek jarraiki. Bi isuriko estalkipean, oinplano karratuko behe eta lehen solairuz banatutako etxetxoak dira. Behe-solairua sukalde, komun eta gela batez hornitua zegoen; lehen solairua, berriz, hiru gelez.

Fatxadei dagokionez, behe solairuan fatxada osoa alde batetik besteraino okupatzen zuten bi arkuz osaturiko ataria zuten. Gaur egun ia denak estaliak daude denboran zehar barruko azalera irabazteko asmoz altxaturiko hornez. Horma hauetan gelditzen den bakarra arku haien marrazkia besterik ez da, bere zentzua eta koherentzia guztiz galdu duelarik. Garai hartako arkitekturan hainbeste erabiltzen zen armazoiaren imitazioa erakusten dute fatxada printzipaleko frontoian. Bi arkuen gainean, etxeak dituen hutsarte bakarrak diren lehen solairuko bi leihoak armazoiaren lerro hauez inguraturik gelditzen dira.

Gaur egun 12 etxetxo ditugu bertan, 12 horietatik bat behintzat eraikuntza berria delarik oso-osorik. Honez gain, batzuk eraldaketak jasan dituzte beraien jatorrizko kanpoko itxuran, eraikin mota hau berezi egiten duten elementu apaintzaileak deseginez edo aldatuz eta koloreak ere bakoitza bere erara pintatuz.

1922an Loiolako Etxe Merkeak altxatu ziren, eraikitzeko lizentzia 1917an eman zelarik. Proiektuan, Maria Kristina Austriakoa erreginak 14.000 pezetako kopuruarekin lagundu nahi izan zuen. Hau horrela izanik, arazoaren karitatezko tratamenduaren ideia bat egin dezakegu. Arkitektoa, José Ángel Fernández de Casadevante izan zen. Etxe multzo osoa Matxinene izeneko kale batez zeharkaturik dago. Etxeak lortzeko, lehiaketa bat ospatu zen. Bertan parte hartzeko baldintzak ondokoak ziren: hirian jaioa izatea, azken

⁷ Argia aldizkaria. 27. zenbakia. 1921eko urriaren 23a. 2. or.

hamar urteetan bertan bizi izana, familia ugaria izatea, eskulangile edo soldatapeko enplegatu xumea izatea, lana izatea, dokumentu bidez portaera ona izana frogatzea eta hilero 50 pezeta ordaintzea errentan, udaletxeari.

Auzora sartzeko diseinaturiko plaza, Maria Kristinaren omenezko monumentu bat izan behar zuena, aparkaleku bat da orainaldian. Proiektua gauzatu zenean, bere inguruarekin ez bazen ongi artikulatua izan konexioen mailan, orain, arazoa ez dago egoera hobean. Mailaz altxaturiko autopista eta trenak; eta errepide batez inguratuta daude, baina, oinezkoen mailan eta desplazamendu motzetan oro har, urbanizazioak asko du hobetzeko.

Kasu honetan, etxe bakoitza ezberdina da beste guztiekiko eta bi eta hiru solairukoak dira. Gehiengoa familiabakarrekoak eta bifamiliarrak dira. Ornamentazioan dibertsitate handia eskaintzen dute. Bi isuriko eta gehiagoko teilatuak eta, hauen azpian, lehenengotik gora, armazoiaren imitazioa. Hau, batzuk fatxada printzipalean bakarrik dute eta besteetan lau aldeetan. Estilo askotako leihoak ere ikus ditzakegu, bakanak, inongo detailerik gabeak, harlangaitzez osatutakoak, hirukoitzak, arkuarekin... eta estilo ingeles zaharretik hartutako (Old English) Oriel Window-ak, hau da, hexagono erdi baten oinplanoa duten begiratokiak. Balkoiak zurezkoak dira denak eta ez daude etxe guztietan baina, daudenean, nahiko luzeak dira eta etxearen fatxada nagusiarren buru dira. Harlagaitzezko piezak apaingarri modura han eta hemen kokatuak eta neoeuskaldunaren beste erreferentzia bat suposatzen duena: dekorazio-suhesia. Fatxada batzuetan eremuak akabera ezberdinez bereizita daude, akabera jarraiak eta ageriko adreiluak uztartzen dira.

Azkoitia

1924an, Azkoitiko udaletxeak sustatzaile papera hartu eta San Martin auzoa erakitzea ahalbidetzen du hirugarren legerari atxikiz. Proiektua bi solairuko familiabakarreko 99 etxe atxikiz osatua dago, lorategi-hiriaren eskema jarraituz. Hauek hiru kalez zeharkatuta eta beste hiruz inguratuta daude. Intimitate handiena duen kalea Altuna-Portu dela esan dezakegu, bertara ezin baita ibilgailurik sartu. Horrela, sei talde edo etxe-irla handitan banatuta gelditzen dira etxe guztiak, eredu erradiala osatuz. Gehienak, plano horizontalean ilaratan kokatuak daude, lautik zazpita bitarteko multzoetan. Lau talde dira plano inklinatuan, mailakatuak daudenak eta, hauek, auzoaren goiko partean daude. Guztiaren erdian, Altuna-Portu eta Balendin Olano kaleak zeharkatzen diren puntuan, biribilgune bat dago eta, honen erdian Ardatz Elkartea dago, lehen Eraikin Soziala izan zena. Bertan komunitate osoarentzako dutxak eta komunak izan zituen eta, 1931n honen handitze bat egin zen Gipuzkoako Aurrezki Kutxak emandako diruaz baliatuz, haur-eskolatxo bat ere eginez.

Etsetxo txiki eta atxikiak diren arren, arkitektoak, beraien kanpoko fatxada estu eta mugatu horien itxura modu harmonizatu batean hornitzen asmatzen du. Ateen eta leiho batzuen arkuak, beraien eskuharriaren imitaziozko inguramenduekin, borondate hau erakusten dute. Eta, nola ez, balkoien edertasuna. Hauek okupatzen duten

espazioa berezia da. Zurezko pieza sinplez osatua eta beraien adreiluz ezberdinduriko horma. Adreilu margotuak bizitu egiten du gunea eta, kolore ezberdinetako zurak, ere bai. Guztia karesnez margotutako atzealde zuriarekin.

Esan daiteke hornidura konbinazio honek neoeuskaldunetik edo euskal erregiona-
lismotik datorren eragina duela. Hau etxeak egin ziren garaian puri-purian zegoen eta
Etxe Merkeak egiteko erabili zen estilo nagusituena izan zen. Tomas Bilbaok, ez zituen
beste leku batzuetakoak bezainbeste kargatu hornidurari dagokionez. Baina badaki nola
apaindu Etxe Merke atxiki batzuk barrakoi lisoak iruditu ez ditzaten. Adibidez, estilo
hartakoak dira “txoritokiak”, dekorazio-suhesiak, izkina zilindrikoak eta teilatu gai-

San Martín auzoa, Azkoitia
Iturria: Idazleak egina

nean erpinetan jartzen ziren pinakuluak (jauregietan batez ere). Hemen ez dago horrelakorik,
baina bai binaka jarritako eskuharri imitaziozko
arkeriak, frontoi batzuk eta armazoiaren imita-
zioen bat. Gainera, kolore printzipala karesnez
margotutako horma izatea indikatibo nabarmena
da. Hori izan daiteke gure baserrien ezaugarri
garrantzitsuenetako bat. Arkitektoa ur horietan
mugitzen zela nabaria da. San Martineko etxeak
neoeuskaldunaren bertsio xumeetako bat bezala
sailkatzea ez legoke guztiz lekuz kanpo.

San Martineko esperientziaz gain, denboran atzerago, 1924an, herrian izandako beste
bat aipatu behar dugu. Honetan ere, Udaletxea izan zen protagonista nagusia. Esan behar-
ra dago ere, hau izan zela Gipuzkoan familia bakarreko etxebizitzak izan ez ziren Etxe
Merke bakarrak. Proiektuaren arkitektoa Marcelo Guibert izan zen. Udaletxearen lehen
aldia zen alojamendu gabeziari aurre egiteko eraikuntza lanetan sartzen zela. Horretarako,
benefizentziaren lurretan bi etxebizitza kolektibo altxatu zituen. Dendetarako etxa-
bea eta hiru solairu zituzten biek. Guztira, 24 etxebizitza izan ziren, solairu bakoitzeko
lau. Hauek guztiek sukaldea, jangela, komuna, arropategia eta hiru logela zituzten.

Irun

1925ean, Cooperativa Irunesa para la construcción de Casas Baratas sortu zen Iru-
nen. Honen helburua, bere bazkideentzat, 1924ko Etxe Merkeen legean oinarriturik, etxe
merke eta higienikoak eraikitzea zen. Elkartearen lehendakaria Florencio Iracheta Qui-
lez izan zen. Madriletik 1920an Irunera etorritako langilea. 1931ean udaleko zinegotzi
hautatu zuten eta, geroxeago, Iruneko UGT (Unión General de Trabajadores) sindika-
tuaren lehendakaria izan zen. Guda Zibilean eraila izan zen, 1938ko martxoaren 10ean,
Burgosen⁸.

⁸ Florencio Iracheta. Las Calles de Anaka. Anaka 1881 Kultur Elkartea.
<http://anaka1881.com/Albunes/Callejero/Iratxeta/Iratxeta.htm> (kontsulta: 2012/06/04)

Elkarte honen parte izateko 1924ko araudian azaltzen diren baldintzak betetzea, Irungo Maizterren Elkarteko kide izatea eta, elkartean alta ematean, sarrera kuota ordaintzea eskatzen zen.

Udaletxeak, Anakan, 14.000 m²-ko lurzorua erosten laguntzea erabaki zuen, 15.000 pezeta jarriaz. Hala ere, auzo osoak 65.751 m²-ko lurzorua behar izan zuen proiektuko 130 etxebizitzak sartzeko. Lan Ministerioak 1926an onartu zituen lurrak, Etxe Merkeak eraikitzeke modukoak zirela esanez⁹.

Kooperatibaren helburuen barruan, etxeak bere bizilagunei jabetzapean ematea zegoen. Lorategi-hiri honetan, hiru motatako etxeak egin ziren, familia bakoitzak ez baitzituen behar berdinak. Etxeak neoeuskaldun estilo garbian diseinatuak izan ziren. Atarietako arkuak eta leihoak eta hauen inguruak harlangaitzez osatuak daude. Baita ere fatxaden arteko ertzak ere. Bi isuriko teilatuaz babestuak. Denak txuri kolorekoak dira eta ia frontoi guztiak armazoi faltsuz apainduak daude. Gehienak gorri edo granate kolorekoak. Lehengo solairuan, batzuk bi leiho eta beste batzuk burdin forjatuzko balkoia eta leihoa dute. Etxabean berriz, ederrenek Oriel Window bat dute eskuineko erdian eta ezkerrekoan etxeko sarrera dago arkupeko atari batez babestua. Sinpleagoak direnek fatxada bi zatitan banatua dute. Eskuinekoa, ezkerrekoarengatik aurreratua dago. Etxe hauek ez dute ez arkuperik ez eta begiratoki ingelesik, sarrerako ate lauki arrunta eta leihoak bakarrik baizik. Familiabakarreko etxebizitza hauetako bakoitzak bere lorategia edo baraztetxea izan zuen eta oraindik badira batzuk erabilera hau ematen dietenak beraien lurtxoeti.

Aipatzekoa da auzo erraldoi honi eraikin bat gehiago eman zitzaioela: Kasino bat. Eraikin handi eta eder honetan beraien aisialdiaz gozatzeko biltzen ziren auzokide guztiak. Oraindik ere bere funtzionamendu sozialak martxan dirau.

Lehenengo 26 familiak 1930ean sartu ziren beraien etxeetan bizitzera eta, etxe guttien eraikuntza, 1936ko Guda Zibila baino lehentxeago bukatu zen.

Anekdota modura, esan beharra dago etxe hauetan debekaturik gelditu zela edari alkoholikoak saltzeko helburua izango zuen edozein saltoki mota zabaltzea.

Irungo Etxe Merkeen bi auzoetako bestea Lapitze dugu. Honentzako aukeratutako lurrak Alai Txokoren bi aldeak izan ziren. Oñaurre baserriaren lurrak profitatuz eta Oña-berriren lurretako ur edangarriek ureztatutako alde zertxobait horizontala.

Arkitektoa Teodoro Anasagasti izan zen. Hark, lorategi-hiria bere hitzez definitzeko asmoz, «etxe bakoitza barazkiz beteriko espazio handi batez inguratua dagoena da, hau eraikinak okupatzen duena baino handiagoa delarik» zioen.

Proiektuan lurzoru osoa 178 orubetan banatzen du. Guztiak ez ziren berdinak, 272 eta 600 m² artekoak zirelarik. Anakan bezala, hemen ere arkitektoak hiru motatako etxeak diseinatu zituen. Fatxadak 14 metro ingurukoak dira.

⁹ Las Casas Baratas. Anaka 1881 Kultur Elkartea.

<http://anaka1881.com/El%20Barrio/Casas%20baratas/casas%20baratas.htm> (kontsulta: 2012/06/04)

Etxeak bi auzunetan banatuak izan ziren: Oñaurre eta Oñaurre-berri, gaur egun, hiriaren erdialdetik isolatuak. Proiektuaren data 1926koa da eta bertan 118 etxetxo eraikitzeko asmoa ikus daiteke. Hala ere, Beatriz Herrerasen dokumentuari berari kasu eginez, 1932an 80 zeuden eraikita, horietako 34tan jadanik familiak bizi zirelarik, eta beste 60 etxeren eraikuntza lanetan murgilduta. Guztira, 140. Zenbakiak ez datoz bat.

Urbanizazioa 30garren hamarkadan egin zen. Udaletxeak lan hauen 2/5enak ordaintzeko hitza eman zuen, zati honek, beti ere, 12.000 pezeta baino gehiago suposatzen ez bazuen.

Etxe bat eskuratzeko, familia bakoitzaren urteko diru-sarrerek ezin zuten 6.000 pezetako muga gainditu.

Etxeak bata bestearikiko distantzia handiz kokatuta daude. Berdegune edo lorategiak okupatzen duen eremua, arkitektoaren intentzioekin bat, oso handia da, eta leku oso lasai eta apartatu bihurtzen du. Intimitate handiarekin. Denak bi isuriko teilatupeko etxeak dira eta bi solairu dituzte: etxabea eta lehena. Fatxadaei dago-kenez, etxabearen sarrerako ateeak teilazko estalki bat daukate atari-aterpe moduan eta lehen solairuan balkoi bat, hauek itxura ezberdinekoak daudelarik: txikiak, handiagoak eta hirukiak. Batzuk armazoiaren imitazioa daukate eta, beraien kromatismoari dago-kenez, dibertsitate handia dago, baina gehienak txuri kolorekoak dira.

Arrasate

Hauex gain, Arrasateko herrian ere izan zen Etxe Merkeen ekintzarik¹⁰. 1923an Junta Local de Casas Baratas sortu zen. Elkarre hiru herriko 10 biztanle garrantzitsuk osatu zuten: medikua, alkatea, eta abar. Gehienbat, Unión Cerrajera enpresak bultzatua izan zen, bera baitzen langileak lantegitik gertu edukitzea komeni zitzaiona. Hainbestekoa zen bere nahia, 1924an osorik ordaindu zituela 18 etxebizitzaren eraikuntzak Maala kalean.

Etxe hauek Etxe Txikiak edo Komunisten Etxeak bezala izan dira beti ezagunak. Lehena ondoko kale baten izena da orainaldian. Arkitektoak, langile etxeen eredu anglosaxoia hartzen du inspirazio iturri, hauek diseinatzerakoan. Etxabearen egongela eta sukaldea ditu eta komuna eta hiru logela lehenengo solairuan. Etxeak errentako erregimenean eduki zituzten, hilerokoa 30 pezeta zirelarik. Etxebizitza bakoitza 200 m²-ko azalera zuen berdegune batez inguratua zegoen eta, bertan, beraien barazkiak eta, baita ere, animaliak izateko aukera izan zuten beraien ekonomia hobetzeko laguntza gisa.

Etxeen bolumena “L” formako oinplanodun bi solairuz osatua dago. Bi isuriko teilatupeko teilatua dute eta honen gailurra “L” honen erditik doa. Harri landuz eraikiak daudela dirudi. Harriak beraien ehunduraz ordenatuak daude, lauak eta lakarrak alternatuz. Arrotzeria, kontraleiho eta guzti, berdez dute pintatua. Ez dute balkoiarik. Atarian, etxeak inguratua gelditzen den txokoan, behe solairuko eraikuntza txiki

¹⁰ ARAMENDIA, Isabel; PARRA, Leire: Arrasate, un pueblo forjado por los trabajadores. Arrasate: Arrasateko Udala, 2004. 32 eta 33 or..

bat daukate atxikia etxeko sarrera modura.

Amets batean geldituak

Baina fruiturik ikusi ez zuten saiakerarik ere izan zen. Horietako bat, 1919garren urtean, Tolosan, Asociación Obrera-k egindako ahalegina. Elkarte honek, urte bereko urrian izandako Asanblada Orokorrean, herriak langileen eguneroko joan-etorriak zirela eta pairatzen zuen etxebizitzaren gabezia ikusirik, Ongintzarako Etxean (Casa de Beneficencia), eskulangileentzako Etxe Merkeak eraikitzeke eskatzea adostu zuen. Badirudi intentziora horretan gelditu zela, eskaera batean.

Beste kasua **Errenterian** gertatutakoa da. Hemengo ekimena haratago joan zen, zeren eta, badirudi dokumentazio handia sortu zela, proiektua ere diseinatu baitzen. Herrian, 1922an, Cooperativa Renteriana para la construcción de Casas Baratas elkar-
tea sortu zen. Honen helburua bazkide bakoitzarentzat etxe higieniko eta merke bana eraikitzearena zen. Proiektuaren arkitektoa Fausto Gaiztarro izan zen. Etxe Merkeen eraikuntzarako 10.170,14 m²-ko lurzoru bat erostea pentsatu zen. Hau 300 m²-ko 51 lursailetan banatuko zen, bakoitzaren hiru laurdenak lorategiarenak izango zirelarik eta bat eraikinarena. Auzoaren fisionomia, lau ilarakoa izango zen, iparretik hegorako norabidean.

Anaka (Irun) eta Maria Kristina (Altza, Donostia) auzoetako Etxe Merkeak

Iturriak: Anaka 1881 Kultur Elkarteak (<http://anaka1881.com/El%20Barrio/Casas%20baratas/casas%20baratas.htm>)

Altzako Tokiko Bilduma (<http://www.altza.info/doku?z=3&p=1346954187374&o=12&n=&h=casas%20baratas&x=6214>)

3. LORATEGI-HIRIA

Urbanizatze mota honen jatorria Ebenezer Howard-ek (1850, Londres - 1928) 1898garren urtean argitaraturiko To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform (Bihar: Erreforma oso baterako bide baketsua) izeneko liburuak izaniko arrakastan datza. Industrializazioa hirietan eragiten ari zen bizi-balditzen tamalgarritasunaz oharturik, ikerketa sozial sakon bat egiten du eta aipaturiko liburua ikerketa horren emaitza da.

Proposamen honen funtsa, hiriak eta landa eremuak dituzten abantailak uztartzea izan zen. Hiriak industria metatzeko gune bezala erabili ziren eta horrek osasun arazo izugarriak ekarri zituen. Horretarako hiru imanen diagrama osatu zuen. Horrekin,

